

Ștefan Ciobanu și cultul izvoarelor istorice

La fel ca Nicolae Cartojan, Ștefan Ciobanu (1883–1950) ilustrează elocvent condiția istoricului literar polarizat aproape în exclusivitate pe investigarea epocii vechi, asupra căreia se apleacă de fiecare dată cu erudiție și spirit critic. Formația de slavist, cristalizată în ambianța de studiu a Universității „Sfântul Volodimir” din Kiev, va fi decisivă pentru evoluția sa științifică. Cercetarea arhivelor țariste și a bibliotecilor din Kiev, Moscova și Sankt Petersburg, sub îndrumarea mentorului său, Vladimir Peretz, îi deschid noi perspective în studierea scrisului vechi românesc, prin prisma descrierii raporturilor culturale româno-ruse și româno-ucrainene din epoca medievală. Una dintre primele contribuții ale lui Ciobanu îi apare în revista moscovită „Etnografičeskoe obozrenie”, din 1911, nr. 3–4, un studiu în limba rusă despre *Legende românești despre Maica Domnului*, pentru ca în anul următor să publice în „Zapiski neofilologičeskogo obščestva” din Sankt Petersburg, tot în rusește, studiul *Mitul lui Arachne în Legenda Maicii Domnului*. Un alt studiu aprofundat despre *Dicționarul slavo-român* (nr. 240) din Biblioteca Societății de Istorie și Antichități Rusești din Moscova, publicat în „Russkij filologičeskij vestnik” din Varșovia, în 1914, nr. 1, îi conferă deja istoricului literar o anumită recunoaștere în breasla filologică²⁶². Adevărata sa consacrare survine în urma publicării monografiei *Dosoftei, mitropolitul Sucevei, și activitatea sa*

²⁶² Pentru profilul istoricului și al militantului politic, a se vedea și I.C. Chițimia, *Remember: Ștefan Ciobanu*, în „Jurnalul literar”, s.n., IV, nr. 45–48, decembrie 1993, p. 3, 8; Vasile Grosu, *Ștefan Ciobanu – profesor și om politic*, în STD, s.n., XII, 2001, nr. 1–2, p. 207–220; idem, *Academicianul Ștefan Ciobanu*, Chișinău, Editura Elan Poligraf, 2010.

literară, apărută la Kiev, în 1915, sub egida Academiei Imperiale de Științe a Rusiei, tradusă în 1918 și în română²⁶³.

Sub raportul metodei, Șt. Ciobanu se revendică de la sistemul lansonian, invocând, mai întâi, celebrul eseu al istoricului literar francez, *La méthode de histoire littéraire*, apărut în 1910 în „Revue du mois”, în sensul definirii unei viziuni istorice asupra literaturii. Istoricul basarabean admite prioritatea aplicării unor criterii riguroase în cercetările istorico-literare, prin care să se stabilească anumite „legi în nașterea și dezvoltarea operelor îmbrăcate în forma cuvântului și care ar pune istoria literaturii în rândul științelor”²⁶⁴. Orientările de natură metodologică pe care le schițează în introducerea la cursul său de istorie a literaturii române vechi, ținut la Facultatea Litere și Filosofie din București între anii 1938–1943, pornesc de la ideea că literatura este asemenea unui organism viu, cu propriile sale legi de dezvoltare. Menirea istoricului literar ar fi aceea de a descoperi „cauzele fenomenelor literare și de a face legătura evolutivă între aceste fenomene”, de a întui „legile de cauzalitate cărora se supun faptele literare”²⁶⁵. Pentru aceasta, el are la îndemână două categorii de metode ce pot fi utilizate în cercetarea istoriei literaturii: metodele subiective, care implică un anumit relativism și chiar dogmatism, și cele obiective, numite și metode critice. Din prima categorie sunt analizate metoda estetică, etică și cea sociologică, iar din cea de-a doua, metoda istorică, cea istorico-psihologică (biografică), cea istorico-culturală, promovată de H. Taine, cea istorico-comparativă, practică la noi de D. Caracostea, apoi metoda evoluționistă, cu accentul pus de F. Brunetière pe dinamica genurilor literare, și metoda filologică (exegetică).

²⁶³ *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, și activitatea lui literară. Contribuții la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din secolul al XVII-lea*, traducere din rusește de Ștefan Berechet, Chișinău, 1918.

²⁶⁴ *Introducere în istoria literaturii române. Orientări metodologice*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 47.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 17–18.

Ciobanu înclină fără ezitare în favoarea celei din urmă metode de cercetare, pe care o consideră cea mai adecvată, deoarece permite o cercetare complexă pentru „a stabili și verifica textul, a supune opera unui examen genetic, a determina influențele”²⁶⁶. Prin metoda filologică se recurge, totodată, la o serie de discipline auxiliare de investigație deosebit de utile: bibliografia, paleografia, cronologia, istoria limbii, istoria, istoria artei (miniatură, ornamentală, iconografie). De asemenea, critica textelor, pe linia contribuțiilor lui D. Russo, i se pare o modalitate indispensabilă pentru studierea vechilor monumente literare. În final, el realizează o schiță istoriografică cvasicompletă, într-un excurs de la M. Kogălniceanu la G. Călinescu, sub titlul *Cunoștințele istorico-literare la români*, urmărind modul în care disciplina își conturează obiectul și își delimitează criteriile. Referindu-se doar la sfera preocupărilor sale constante, concluzia exegezei metodologice din 1944 este exprimată lapidar de către Șt. Ciobanu: „Iată de ce un cercetător al literaturii noastre vechi are nevoie să se adreseze direct izvoarelor”²⁶⁷. Această raportare nemijlocită la text, la document a devenit un principiu de lucru vital, urmat în mod consecvent de istoricul literar în toate cercetările publicate.

Unele elemente ale concepției sale istoriografice sunt reluate succint și în paragrafele introductive ale *Istoriei literaturii române vechi*, apărută într-un prim volum în 1947. El afirmă de la început că este dificil să realizezi o periodizare a istoriei noastre literare, întrucât există anumite „legături de continuitate” prin care disocierile nu sunt întotdeauna posibile. Istoricul nu împărtășește încercările de împărțire a literaturii după genuri (A. Densușianu) sau cronologic, pe secole (G. Pascu), arătându-se mai receptiv față de criteriul de periodizare potrivit curențelor care se manifestă într-o anumită epocă, adoptat de N. Iorga. El se referă, totodată, la demarcația curentă între literatura veche și cea

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 64.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 69.

nouă, cea dintâi distingându-se „nu numai ca formă și stil, ci și ca spirit”²⁶⁸, fiind „pătrunsă de idealuri religioase” și influențată puternic de cultura Orientului, de sorginte bizantină. Preluând aici o butadă a lui D. Russo („Cine zice slavism zice bizantinism”), autorul conchide că literatura slavonă care s-a răspândit la noi între secolele al XIII-lea și al XVII-lea a fost, în fond, o literatură bizantină, iar exemplele pe care le selectează din diferite scrieri hagiografice, dogmatice sau morale, din inmografie, apocrife sau istoriografie oferă argumente în sprijinul acestei aserțiuni. El devine însă subiectiv atunci când minimalizează circulația textelor slavo-române de redacție mediobulgară la noi.

Începuturile scrisului în limba română sunt studiate îndeaproape de Ștefan Ciobanu, el fiind convins că germenii literaturii naționale se regăsesc în cele două veacuri de cultură slavă pe care le-am traversat. Istoricul literar sesizează faptul că actele cu caracter privat, textele propriu-zis neliterare, scrise în română, le precedă pe cele literare. În privința curentului cultural-religios care a generat primele traduceri, sunt trecute în revistă, pe rând, teoriile care susțin influența bogomilismului, a catolicismului, a luteranismului și a husitismului. Toate opiniile formulate sunt supuse unor critici amănunțite, socotindu-se ca nefondată motivarea traducerilor fie printr-un „act complicat” care a rezultat dintr-o propagandă concertată din exterior, fie dintr-o „izbucnire neașteptată a unei conștiințe naționale”²⁶⁹. El acceptă, în principiu, explicarea traducerilor printr-o „necesitate a vieții interne”, dar le pune pe seama unor cerințe de ordin didactic și religios, scopul lor fiind „de a înlesni învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român”²⁷⁰.

Destinația didactică a scrierilor slavone cu traducere românească intercalată va fi repusă în discuție de Ștefan

²⁶⁸ *Istoria literaturii române vechi*, ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu, București, Editura Eminescu, 1989, p. 8.

²⁶⁹ *Începuturile scrisului în limba românească*, în AAR, seria III, Mem. secț. lit., tom. X, mem. 3, 1940–1941, p. 57.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 77.

Pașca²⁷¹ și Ion Gheție, cu amendamentul adus de acesta din urmă că primele texte nu au fost neapărat în întregime bilingve, din care să se fi desprins ulterior traduceri românești ale cărților religioase din secolul al XVI-lea²⁷², cum credea Ciobanu. De asemenea, nici teza de inspirație iorghistă privind localizarea traducerilor în Maramureș nu s-a dovedit viabilă. În schimb, el își va nuanța opinia despre rolul jucat de Reformă în spațiul cultural autohton, susținând că acesta s-a manifestat totuși în direcția răspândirii scrierilor în limba română prin intermediul tiparului²⁷³.

Cheia de boltă a expozeului său istorico-literar are în vedere, după propria mărturisire, situarea literaturii noastre vechi într-un cadru mai apropiat de literaturile popoarelor din jur, autorul urmărind cu precădere relațiile culturale româno-est-slave, conexiunile și interferențele între aceste literaturi, cu relevarea filonului original al scrisului românesc. Un exemplu îl constituie comentariul asupra *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în care se pronunță categoric în favoarea autenticității și a paternității domnitorului muntean privitor la această operă excepțională, o adevărată „enciclopedie moral-religioasă și filozofică a trecutului”, în care este concentrată întreaga înțelepciune din bătrâni, „toată erudiția religioasă și politică a vremurilor vechi”²⁷⁴. Asemănările pe care le găsește între această scriere și *Învățăturile lui Vladimir Monomah către copiii săi*, o operă rusească scrisă la începutul secolului al XI-lea, presupun, după Ștefan Ciobanu, existența unui izvor comun.

Aceeași perspectivă comparatistă, bazată pe un documentarism intensiv, de o mare profunzime, este prezentă și în alte lucrări ale Ciobanu, între care *Dimitrie Cantemir în*

²⁷¹ Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 82–85.

²⁷² Vezi Gheție, *Începuturile*, p. 196–201.

²⁷³ Vezi *Istoria literaturii române vechi*, ed. cit., p. 110.

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 47.

Rusia (1925)²⁷⁵, o evocare doctă, ramificată, cu alura unui adevărat roman istoric, în același timp, precum și *Din legăturile culturale româno-ucrainiene. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche* (1938)²⁷⁶, o reconstituire a unui destin cărturăresc bine conturat, cu răsfrângeri asupra unor scrieri de la noi din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și din secolul următor. Istoricul literar pare aproape copleșit de informația pe care o deține, fără a deveni arid. El interpretează datele cu suplețe și simț plastic, împrumutând o parte din elocința lui Iorga. Nu rămâne închistat într-o anumită teorie, fiind dispus să-și revizuiască punctele de vedere, așa cum a procedat, de pildă, în legătură cu originea lui Dosoftei. Dacă în micromonografia din 1918 înclina pentru originea „malorusă” a mitropolitului, în discursul său de recepție în Academia Română, din 1920, i se alătură lui N. Iorga în susținerea descendenței grecești, deși sugerează și o posibilă filiație aromână, pentru ca în primul volum al cursului său de istoria literaturii să opteze definitiv pentru ultima variantă.

Acest schiță de portret al istoricului literar ar fi incompletă dacă am ignora edificiul construit și dedicat de el spațiului său de origine, culturii basarabene care a rezistat și a renăscut peste timp asemenea păsării mitologice. Piese de rezistență ale acestei panorame istorico-culturale și social-politice cuprind scrieri precum *La continuité roumaine dans la Bessarabie, annexée en 1812 par la Russie* (1920), *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* (1923), *Chișinăul* (1925), *Basarabia*, monografie (1926), *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918* (1929), *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale* (1941), *La Bessarabie, sa population, son passé, sa culture* (1941), unele fiind reeditate în anii din urmă. Cultul izvoarelor, profesat cu dăruire de către Ștefan Ciobanu, i-au conferit amplitudinea demersului său istoriografic, care își păstrează actualitatea.

²⁷⁵ Publicată în extras din AAR, seria III, Mem. secț. lit., tom. II; reeditată în 2000 de Dan Horia Mazilu la Editura Elion.

²⁷⁶ Extras din AAR, seria III, Mem. secț. lit., tom. VIII.